

Мома Димић

Стокхолмски именик

Док, ево, посматрам плавичасту, маглену разгледницу Стокхолма, тај зупчасти картончић на ком су се сузили вијадукти, стари кровови, обале, кејови, црквени торњеви, присећам се да сам баш „ту слику“ имао даномице, мотрећи кроз прозор, са четвртог спрата зграде на Ерикс брегу, брегу на ком сам становао. Мирна и чиста вода (ода свуд вода!) и глечери фасада поштрапани тамнилом које окупља само север! И никакви догађаји, тек друкчији размер светлости тако оскудне и драгоцене. У несаничко јутро! Трезори подневне светлости, који као чигра заврте читав осунчани град, могу се мерити са покојим мрзовољним, летњим даном нашег југа. Напокон, остаје она предсутонска светлост, у којој се обављају последње видљиве трговине. Њом се ишарају све њиве облака укруг, ти просеви дугог, тајног пута увис. И намах се нађемо сред тањирас-тог левка ишчекивања, утиснути у ноћ, праизвор самоће, с поверењем само у себе — да смо баш ми то сачували петљу захваљујући којој се држи сав онај стаклени свод, да не испуца, не изврне се и помеша нас за свагда и сручи у тесно, опште гротло, чију извесност, истом, сви слутимо.

Никад се не задржавах дуго на осунчаним плочама које приказује та разгледница. Иако сам знао да сам тик мјг најдубљег севера, нисам застајао; врела је у мени штедљива навика вечитог пролазника. Хватао сам метро и испливавао увек на другу улицу, сред посве непознатих таласа зграда, дрвореда или проређених шетача. Или сам узимао бицикл и возио где год је било кривина. Сумрак ме је често затицао на ливадама, једва брежуљкастим, у чијем је крају била велика, модерна зграда „Филмског института“. Одмарао сам очи на том упорном зеленилу, или, пак, пео се у салу да погледам какав „музејски“ филм. Да ухватим и она стара треперења истог поднебља, можда још мистичнијег. Неке вечери гледали смо „Само мати“, причу о шведском селу тридесетих година. Филм, стар преко две деценије, приказивао је сеоски живаљ, њихова исконски умишљена, несрећна и весела, чедна и припроста лица. Сред свакодневних брига, сплетки, радова. Подижу

се мотике, косе. Галама, стрка. Запрежна кола бесно тандрчу некуд, брегом, под облацима. Лелуја се судбински сребрнаста грива младог Макса фон Сидова. Из ковитлаца усплахириених сељана, као социјална и психолошка потпора драме издваја се и, као неумитни рефрен препуштености себи, живот мајке, несрећне, младе (и зар је то потребно нагласити) лепе жене, удате без љубави за сеоског беземљаша. Но, ако је лишена сваке среће, преостаје, јој, поручује филм, њена врлина, смисао подарен само исконској женској издржљивости. И та Риа — Риа, некадашња једрина и девојачко надање постаје и симбол и свакодневица (што је у бити свеколике људске храбрости), то једно, и једино — своме чеду величанствена мати!

ПРЕГЛЕД
ОКТОБРА

Тек кад поведосмо разговор о мотиву ове филмске приче, пронађеном у истоименом роману Ивара Ло — Јохансона, моји познаници се присетише, и открише ми да овај стари, још увек живи, савремени шведски писац станује, такође, на „мом“ Ерикс брегу, тек који број даље од зграде у којој и сам станујем. Да, могу га видети при његовим шетњама по околини. Остао је да цели живот проживи сам. И сад се у црном капуту, и с штапом у руци, овај популарни „Стокхолмац“ усамљено и дрхтаво вере степеницама Ериксовог брега, по ком смо ми необично лако возили бициклом натовареним чак и с двоје. Познаници верују да је овај чудни човек, од своје неприступачности постао, зацело, „већ и приступачан“, и да ће бити штета ако га „као сусед“ не посетим; макар ословим на улици. Оживеше ми и његову занимљиву биографију. Родио се 1901. у селу Есмо, (шира стокхолмска област), у породици сеоских беземљаша, које ће доцније описивати у бројним својим социјалним романима („Лаку ноћ, земљо“, „Трактор“, „Трговац покућар“, „Аналфabet“, „Кунгсгата“). Као дечак ишчитао је све књиге које су се могла наћи у округу, да би, касније, и крао новац како би дошао до нових књига. Своје младе године провео је лутајући по Француској, Шпанији, Мађарској (где се нарочито интересовао за живот Цигана). У то време променио је готово двадесет различитих мануелних послова. А у Марсељу бавио се чак и прошњом („Француски вагабунд“). Захваљујући тегобама крцатом животном искуству, Ло-Јохансон је постао узбудљиви и аутентични писац са истанчаним осећањем за социјалне разлике. Средином тридесетих година управо он заузима челно место међу бројним шведским писцима тог времена (из ког потиче и овај сарказам: „Друштво шведских књижевника броји 159 чланова, од којих је половина славна!“). Но, литература коју је доносио Ло—Јохансон, битно је, па и програмски, утицала на корените друштвене реформе, након којих су, најзад 1945. године сви беземљаша, ти „сеоски пролетери“ дошли до свог заслуженог комада земље. Сасвим оправдано, овог писца називају „шведски Максим Горки!“

Моји познаници су упорни у наговарању да некако сретнем Ло—Јохансона, ваљда и не слутећи колико је упознавање са једном књижевном легендом, ма колико нам „она била блиска“ води стазама осамљености, која нагрће сваког часа, али можда и не жели да буде пробуђена. Ваља ми само закуцати на његова врата, опет кажу они, и стари ће говорити са мном! Али ја сам своју првотну, општу и страначку радозналост за литературу севера (пре темељнијег читања) задовољио и исцрпео већ са самим тим мојим познаницима! Такође, од Ло—Јохансона до тада сам мало читао. Знао сам за „Кунгсгата“ и „Срећу“, књиге преведене и код нас. „Прогутао“ сам, на прескок, тек странице „шведског поимања љубави и секса“. И док сам их, давно, тако тргао, присвајачки, нисам ни слутио да ће ме ма кад, из суседства, кроза зид, мотрити (и кажњавати!) усамљено присуство њиховог правог творца, казујући да и ону другу страну, наличје сјајног лица, ваља познавати...

*

Ана — Лена Вестберг, аутор дивних прича и романа за децу, позвала ме је на краћу возњу чамцем по заливу. Стигао сам тмурног поподнева, у заказани час, у Бреда улицу, крај саме обале чувеног излетничког стокхолмског острва Ђургарден. Блок кућа, међу које сам зашао, сасвим се разликовао од целокупне градске архитектуре. Биле су то приземне црвене, браон и плаве сеоске, рибарске куће од дрвета, с дрвеним степеништем и покривене ћерамидом. Мали, намоловани прозори из којих вири цреп саксија. Около травњака или баштице су праве сељачке ограде. И све то на само пар стотина метара од лица краљевске палате, великих националних музеја, хотела, На пар корака од вашарског забавишта старих и младих, звано „Грена Лунд“, зоолошког врта, амбасада... Али, тек кад уђете у једну од ових кућица, увиђате да оне нису ни изблиза знак сиромаштва, скромности. И вероватно цели Стокхолм је љубоморан на ову скупочену уметничку четврт, њену једноставност, природност и рустичност сред тако конвенционалне и помпезне градске кошнице!

Упркос нагужваном и приближалном небу, силазимо до малог, приватног кеја, дрешимо чамац и отискујемо се. С нама је и њујоршки професор универзитета словенског порекла, шведски брачни пар архитеката (иначе власници скромног, „сеоског“ чамца), као и двоје њихове мале, типично скандинавске деце, плавих косица и без зазора од странаца. Ана — Лена је у белом свитеру, чија рол — крагна топло приања уз црвенкасту кожу њеног врата. Иста црвена боја осваја и цело лице ове средовечне жене, кад год се насмеје или кад пажљиво слуша. Потпуно беле, нескривене трепавице — сваки пут кад заискри мед њима — посведоче о искреној ненаклоњености нечега, некога (тако битног) овом предобром бићу које тако, без личне радости, испреда дечје саге. Тек кад испловисмо, осетих да смо у чамцу њезине самоће.

ПОРТАЛ
ОРТОВА

Показивала нам је Ана — Лена, као деци, таласаве тобогане „Грена Лунда“, платое за игру старих игара и старих партера (танго, валцер), шатру под којом се приказивао чувени „Горила — шоу“... Промицали су, потом, крај воде, и чамца, брежуљци острва, с високим, у последњу светлост, подигнутим, дрветима. У дубини острвских паркова и шума сместили су се замкови, споменици. На море, измеђ врба и бокора цвећа, извирила је дугачка, бела вила највећег шведског издавача Алберта Бониера, страца који никуд више не миче иза спуштених шалона.

Високи, чиодаста и врло уздржани архитекта, сасвим не-шведски нацрне косе и брадице, налива нам из балона вино у папирне чаше. Деца у црвеним ветровкама и с натученим капуљачама, попут патуљака из древне приче, повила су се на уски прамац и здружено прате раскрајање зелено-беле воде. Већ се смрачује и матер их довлачи на средину чамца. И она чавраљу, не дајући нам да се отргнемо наших ћутања. Негде пред крај вожње, близу укотљеног Васа брода, одбацих папирну чашу у море. Дечак не пропусти да је спази како се љулушка на води и, гледајући у мом правцу, нешто одлучно рече. Ана — Лена се осмехну и преведе ми шта шестогодишњи дечак каза: „Код нас је забрањено бацати било шта у воду!“ (Одиста, и видокругу, по читавој зеленој и већ скоро мрклој води белео се једино још мој траг — та испијена чаша.)

*

Књижевно вече М. Д. у клубу Југословена, Дротнингатан 16. Исто толико слушалаца, углавном наставника матерњег језика нашој деци при стокхолмским школама. Од како је убијен амбасадор, 1971. подозриво се гледа на све просторије где се окупљају Југословени. „Ко год стигне из Југославије, наш вредни Винко (организатор сусрета) нас накључа тиме“, каже без увијања, и са захвалношћу, Вера Стевесфелд. Тридесетпетогодишњем Зорану Станковићу, који је овде непрекидно већ девет година, и који први пут срета „писца на свом језику“, чиним се даљим и прадавнијим од Карађорђевог устаничког перовође или средњовековног летописца уз жижак. Исписник загребачког романсијера Војина Јелића интересује се „где се уопће могу добавити“ овакве књиге из којих им читам. (Он је провео овде свих деветнаест година без обавештења о томе!). У суседној просторији тихо цакће лоптица за пинг-понг. Ипак, дакле, има и понеког одважног и слободног јуноше који се усуђује да зађе овде! Док „кљукам“ присутне „Толом“, „Циганским креветом“, „Максимом“ (који ми звуче у уху, овде, неоодољиво патриотски, нимало, „авангардно“) по глави ми се врте ови пинпогаши и сви они неприсутни: Ика, Сава, Мишко, Ромео: имена мени непознатих презимена, адреса, занимања, бројева телефона. Сретам их на свим ћошковима „маленог нордијског села“. Или ми се Стокхолм чини селом управо што сретам њих, неизбежне, препознатљиве Балканце. На Хеторгету.

Шлусену. на тераси пицерије „Верона“, у баровима. Кунг-спарку, Уденгатау. Т-централe. И опет у круг. Кад бих сад читао одломак о њима! О њиховом обавезно ноћном радном времену. О фраклићу разводњеног вина на столу којим покушавају да продуже у недоглед неку своју јужњачку теревенку. Или како један за другог (никад за себе!) панично „јуре“ посао. Сваки наредни од њих има канал више, своје људе, „Шведе“, сигурни кључ успеха. Лепо лице умиљатост или вешту руку. То нису обични гастарбајтери. Ни „Волво“ није повратна карта. Они не дижу куће по Шумадији, Загорју. Овде је амбиција тако природна, некажњива, као и докност. И најмање нанета ти увреда претвара те у жестоког комбинатора. Одавде се путује за Шпанију, Америку, Гвинеју, Нови Зеланд. Техника, чартер летови, попусти... Завршени студент проф. Рашка Димитријевића вози метро. Његова пасија је коцка. Познајем средовечног кафеџију који годинама студира филозофију. Полако стиче поене. Неки друге увече окрећу рулет у илегалним клубовима, а преко дана проучавају историју уметности. Кинеску. Афричку. Поени. Све ће требати једнога дана, кад се разиђу невесела браћа ноћи, макрои, хомосексуалци, емигранти, кад подземље одиста буде под земљом. Упознајем у Гамла Стану младића који није ни дана радио задње четири године. „Научени смо на новац, ето“, вели. Тридесетогодишњаци. Четрдесетогодишњаци без својих мужевних одлика. Без очинства, звања, у студентским собицама, код некаквих баба с парама, изгнани. И још не смеју да остаре, још...

При крају вечери организатор напомиње да ћу следећи пут, кад дођем у Стокхолм, читати у Центру југословенске културе, који се гради; у већој сали.

✱

Космополите никад не живе у центру вароши, нити раскошно. Без сумње, највећи глобтротер међу савременим скандинавским писцима, песник Артур Лундквист, станује у предграђу Стокхолма, Солни. Седамдесетогодишњак, виши од мене, црвеног лица, с уснама што се повијају крајевима уз десни, кад се насмеје. Намах се учини да се оголи све оно поткожје његове лобање. Безазленост без накупљене очинске брижности, грубости и лукавости. Показује ми собе у којима ничег нема — осим књига! „Овде је био ваш Попа, ту је био и Неруда...“ Никаквог трага, само књиге. Академик Лундквист познаје лично готово све најзначајније светске писце. О многима је зналачки писао у својим књигама под заједничким насловом „Плодови читања“. Он је и један од предлагача имена кандидата за чувену награду Нобеловог комитета. Његов најсвежији проналазак је мађарски песник Јухас. Са супругом, књижевницом Маријом Вине, пропутовао је цели свет, неколико пута. То су праве експедиције у потражи мотива и грађе будућих есеја, путописа, песама. Радњу новијих романа готово да је потуно пренео на тле других, шта више егзоти-

чних земаља — што је и моја давнашња тежња. Показује нам двадесетак страница једног свог романа чија се радња догађа управо на нашем тлу, југословенском, у време средњег века. Ова инспирација јавила се, каже, након посете Крлежи, Хлебинама и Генералићу. У време „случаја Пастернак“, препирки са социјалистичком доктрином и његове Лењинове награде за књижевност, Швеђанину се понајвише допала самониклост наших модерних писаца. Њихова упечатљивост, таленат неподређен „школи“, провинцијалним обзирима. Очарала га дивља неуротичност Булатовићевих романа, комплексност и савременост Крлеже, као и мудрост Андрићева. Уосталом, Лундквист је први који је ове (и не само њих) популарисао на скандинавском тлу.

Било где да се затекну, он и његова супруга радо свраћају у биоскоп, у ком је још једино, баш као и у свету, универзуму, могуће да се „тако много догађа у исти час“ У тој неизмерној и пасионираној жеђи за новим сликама, тумачењима и разрешењима, погледали су, нпр. чак и двадесетак југословенских филмова. Храна редовима домаћинских књига је и овај разговор. „У пролеће издам једну, на јесен већ следећу“, каже. Хтео бих да се опростим, присећајући се опомене аташеа Зидарића — да „код њих“ посете не трају дуже од сата. Задржава ме. „Управо сам завршио роман о Франциску, имамо времена.“ Прочитао је хиљаде страница о чудесном сликару, није чуо још за Андрићев есеј. Али ни једна обавеза није могла да га спречи да крене у Шпанију, чак и два пута истим оним путевима глувога генија, чудесног мага боје! Гоје.

*

За Швеђане су демонстрације један од омиљених начина коришћења викенда. Суботом и недељом, или каквим празником, могу се срести у парковима, сред прометних стокхолмских тргова Шлусен и Хеторгет, у Кунгагану или у било којој улици, групе грађана с транспарентима, мегафонима. Ако су то манифестације противу рата или су политичког карактера, скупови су масовнији, запоседају се стадиони, отворене позорнице, пољане. У њима подједнако учествују масе, јавне личности као и чувари реда, у униформама. Чувари изгледа престонице, из удружења „Алтернативе града“ подићи ће у Кунксгардену (Краљевском парку) шаторе и даноноћно стражарити крај четири (по томе већ чувена) преостала дрвета које тврдоглави урбанисти годинама кане да посеку. Покрет за ослобођење жена, маоисти и троцкисти иступају да продају своје брошуре или поделе летке. Борци противу учмалости традиције приредиће игранке и сеансе у Градском музеју. А бициклисти свих узраста сатима ће кружити у живописној километарској колони, трубећи и звонећи против загушног аутомобилског саобраћаја. Овим „суботњим незадовољницима“ придружили су се недавно и заговорници „ангажованих аутора“, окупљених око Центра писаца.

Као последње уточиште „својих ретких али још увек зелених стабала“, ангажоване поете изабрале су стари шведски Парламент, где су једне јунске недеље изводили до изнемоглости свој програм. Парламент — то је оно прво што уозбиљује, и помало скандализује, али и држи у напетости све док се читају стихови. А читало је њих тридесетшесторо. Читали су и читали, и то је било све што су чинили укупно ДЕВЕТ часова (од три поподне па све до поноћи)! Међу три хиљаде слушалаца, у сали било је и виђених политичара, издавача, седих глава академика, радозналаца разних врста и, у највећем броју, студената. Међутим, нико ниједно није прекинуо ову „представу“. Будно, готово опрезно, примали су сваки стих као да су они та последња реч конзилијума који ваља да установи даљи (могући) век већ занемарене и пресахле уметности речи.

ПЕРВА
ОКТОБРА

Холови, галерије, импровизовани ресторан са самопослуживањем, степениште и улаз Парламента претворени су у базар заборављених порука књига и — радозналости. Између скулптура, колонада и камених грбова на фасади стародревне зграде штрчали су у разним правцима моћни звучници. Тако су савремене, дакле живе и присутне, иначе догле прилично занемариване поете, могли да чују и докони шетачи, они који су чекали свој аутобус пред Опером, те гости околних башта „пицерија“, мецароши на језерским мостићима, па и само његово височанство шведски краљ (чији је двор на једва педесетак метара) — ако већ добро није затворио прозоре!

„Да, наша манифестација је **против**“, каже ми сричући својим муцавим изговором, узбуђени млади песник Јоран Соневи. „Не миримо се с таквом културом која је под строгом државном управом. Ми смо против капиталистичког тржишта у чије су механизме и мреже запале наше књиге. Овај „парламент“ се залаже да књиге буду јевтиније, доступне, да се чују. Не заборавимо, ово је вече нас који јамчимо да поезија живи. . . Ових девет часова су само њен симболични век!“

Без сумње, у земљи Нобелове награде и високотехничке цивилизације, поезија се све мање потражује и чита. Фестивале поезије, у нас толико распрострањене, овде нико не организује. У друштвеној заједници која броји девет милиона житеља постоје само два (!) књижевна часописа („БЛМ“ и „Пријатељи поезије“) и то оба двомесечна. Водећа стокхолмска, и једна од највећих светских, издавачких кућа, „Бониер“, још пре пет година штампала је само током једне сезоне двадесетак нових песничких имена. Ове — тек једну збирку! Књижаре продају искључиво бестселере сачињене по америчком узору. А оне ретке, малотиражне свеске поезије скупле су од алкохола, ког овде практично и нема. Друштво високог животног стандарда потпуно је изоловало ствараоце од њихових негдашњих читалаца. А опет, број оних који особену нордијску отуђеност превлађавају (и изражавају) писањем, непрекидно расте! Довољно је да дневни лист распише конкурс и стићи ће преко 20.000 песнич-

ких рукописа. Удружење писаца броји данас ништа мање него 1500 чланова. Да не би пали на терет социјалних установа, песници раде као телефонисти, продавци, возачи подземне железнице, перачи суђа. У бољим случајевима, они су наставници, рентијери, новинари. Богати наследници. Или богати ожењени. Тек стотину њих одржава професионални статус, макар и уз помоћ годишњих стипендија Фонда солидарности.

Ту, у друштву богатих, блазираних, застрашених и оних који тек с муком одржавају свој чувени стандард, огромна већина ових стваралаца изналази своју сврсисходност у обраћању онима „који још нису проговорили“, комуникацијом са структурама које још нису избориле сва своја људска и грађанска права. Укратко, писањем о стварима које изгледају тешке и нелагодне, које су нескривена бол и болест отуђених региона људске заједнице. Или, по речима песникиње Саре Линдман: „У излажењу на путеве ризика, у полагању рачуна своје савести и људима других занимања и задуживањем послом код њих.“ Стихови Соње Окесон, Гунара Хардинга, Сив Арб, Петера Кумана, Соневија и других „из Парламента“ недвосмислено су прожети „темом дана и свакодневице“ и безмало да су рапорти са радних места, па чак и са далеких ратних жарришта Вијетнама, Блиског Истока... Један од стихотворца обраћа се другом поемом директно шведском председнику Улофу Палмеу. За њега, као и за остале, ништа није непоетично. Песник се оглашава као човек који је једноставно сусед сваком другом човеку. А то је оно што се баш у оваквим технолошки развијеним срединама болно заборава.

„Отишло се сувише далеко са социјалним ангажовањем у нашој књижевности“, негодује одлучно академик Артур Лундквист. „Немогуће је, наиме, не бити ангажован, али не више него било које друго људско биће. Војим се да се неки одиста талентовани млађи песници не одаље сасвим од литературе и не претопе у новинаре, полемичаре и агитаторе. Како ће притом моћи да утичу на оне који не користе довољно језик ако се ни они сами не служе њиме на најбољи могући начин?!“

У последњих пет година број „организованих аутора“ нарастао је до свих пет стотина. Мимо академизованих и пасивних државних установа, па и самог Удружења шведских писаца, „Центар писаца“ постао је својеврсна „берза рада“. Центар посредује између стваралаца, читалаца, слушајалаца, малих издавача и купаца књига. Почело се са изолованим установама као што су болнице, затвори, санаторијуми, старачки домови. Слично акцији уметника „Селу у походе“, код нас — по забаченим селима северне Шведске кренуо је тзв. „Аутобус културе“. Писци, међу којима и веома познати Виљем Мoberг, Елса Граве, Астрид Линдгрен и др. обишли су места која дотле нису имала никакве културне програме. За „Аутобусом“ дошле су акције „Дијалог 70 — сеоски крај“, „Мали људи у великом

друштву“ и сл. 1972. године наручено је седамдесет оваквих програма.

Но, тек маратонско читање поезије у срцу Стокхолма, у Старом Парламенту, суочило је Швеђане са једном помало заборављеном и потиснутом „галаксијом“, вечито неодложним питањем књиге, и с дубоким незадовољством у њеном језгру. Добродошли „скандал“ био је већ и то што је Парламент био макар и на један дан буквално опседнут песницима и засут њиховим плодовима, а да и не помињемо како се осећало ухо и око просечног Швеђанина кад су се сутрадан стихови, први пут после толико времена, стали точити у програмима радија, телевизије, преко насловних страница новина. Питам Јорана Соневија шта он лично очекује од ове манифестације. Водећи млади песник, и један од организатора читања у Парламенту, био је неочекивано скроман: „Сматраћу за успех свега овога, ако продамо данас бар три или четири свешчице поезије, било чије!“

ПОВЕЉА
ОКТОБРА

※

Високог и витког Пер Вестберга срео сам сасвим случајно, пре четири године, на Београдским летњим играма, где сам се појављивао у песничком делу програма. Вестберг, је био у друштву мог госта, немачког књижевника Гинтера Граса. Те августовске вечери и Грас се попео на бину тог нашег „култивисаног кабарea“ и, међ липама Капетан Мишиног здања, одрецитовао неколико громких строфа из свог „Трокута железничких шина“. Било из нехотичне заборавности, непажње или због наше неупућености у домете и значај савремене шведске литературе, тек и, тада присутни, Вестберг није говорио своје стихове. Требало је да прође времена, до нашег поновног сусрета, у Стокхолму, да бих једним потпунијим и савременијим познанством открио какву, и колику, је (и не само), књижевну величину пренебрегао онај несужењени, безазлени наступ на позорници некадашњег Театра националне драме.

Иако му је тек четрдесета, Вестберг је већ пуних тридесет (!) година „златни дечко“ послератне писане речи у Шведској, и не само њој. Готово да нема књижевног рода у ком се није огледао. Недавно је штампан, на сто тридесет страница, његов библиографски зборник. Наведени списак преко хиљаду наслова (што романа, путописа, књига поезије, есеја, драма или монографија) пребогата је стваралачка жетва и за двоструко старијег писца. Превођен је на петнаестак језика. А већ давно је премашио милионски тираж!

Густе, уковрчане тамне (!) косе, с нешто јачом брадом која подупире дугуљасто, аристократско лице, Вестберг чак и својим изгледом репрезентује успешног човека, осетљивог али и жилавог борца, дипломату. Његов пут до првог бестелера био је наубичајено кратак. Још 1944. године, са тек једанаест, штампа у новинама чланак „Шта млади знају о рату?“ Некако у исто време, највећи сток-

холмски издавачи засути су романима и приповеткама (и то најчешће о старењу и смрти!) овог вундеркинда. С почетка рукописи су му враћани, уз охрабрујући суд да по зрелости расуђивања премаша и многе високошколце. Једна од уредница, позната списатељица Астрид Лингрен, аутор „Пипи дуга чарапа“, задивљена талентом тршавог малишана, додељује је му своју „личну награду — хоно-рар“ (сто круна) за још увек необјављене текстове. Само годину дана доцније, дечак почиње да води у високотиражном „Афтонбладету“ свој први стални недељни подлистак „Како то види један дванаестогодишњака“. Најзад кад му је свега шеснаест (!) налази и свог, убудуће сталног, издавача („Волстрем и Видстранд“), који му, једно за другим, одмах штампа два издања прве књиге новела, „Дечак с мехуром од сагунице“. Загонетну прозу о усамљености младенаштва, писану нешто и под утицајем Хари Мартинсона (чији је роман „Кад су цветале коприве“ прочитао небројано пута) критика, и писма читалаца, обасипају све самим похвалама, које ће пратити и сваку његову наредну књигу.

Ипак, литература не остаје задуго једина судбина овог вечитог „немирка“, одувек спремног да проживи што је могуће више (од) живота. Мада се, како вели, још као дете добростојећих родитеља, плашио и самог сећег крзна, потајно је чезнуо да пође стопама оног легендарног шведског дипломате, глобтротера, копача злата, авантуристе и шаљивције, укратко, да буде — „други Едејрет“! По свему судећи, тај му се сан испунио и преко свих његових очекивања. Одиста, Вестберга је данас лакше срести широм било ког континента, него у његовом скровитом дому, у маленом селу Хеби, недалеко од Упсале. Само у Југославији, боравио је у последњих пар година — четири пута! У паузи својих било књижевних било политичких турнеја, Вестберг обилази забачене провинције и острва у својој земљи, проучавајући традицију распрострањених летњиковаца. Или се повлачи да напише актуалну драму, којом би да спречи урбанисте у рушењу знамените Стриндбергове „Црвене куће“!

Попут Марлоа, Хајнриха Бела, Нормана Мајлера или Граса, ни он није писац који ствара само за свог издавача. Историја, по њима, очито није изолована прошлост, „дремеж из ког би да се пренемо!“ „Вестберг је трибун петиција, горљиви заговорник трпељивости и међусобног разумевања. Било у својству председника шведског Пен клуба или члана међународне организације за увођење амнестије, не једном интервенисао је приликом прогона и затварања писаца, новинара и издавача широм света. И не само њих!

О акутном стању подвојености белих и „обојених“ у Јужној Африци, многи су данас упознати захваљујући његовим јучним говорима на конференцијама УН о расизму и колонијализму. Такође, многе писце и политичаре (међу којима и шведског премијера Улофа Палмеа) провео

је лично овим „горким и врућим тлом“, за које је постао временом прави „експерт“. Његове путописне књиге не говоре о егзотичном фолклору, црначкој пластици или сафарију, већ напротив — о пакленим условима живота које намеће аперхајд. Једна од њих, „На црном скупу“, преведена је на девет језика и растурена у преко триста хиљада примерака. Колики је значај Вестбергов у коначном буђењу „Црног континета“ сведочи акт злогласног сегрегационисте Јана Смита, који му је заувек забранио улазак „на своју територију“, тј, у Родезију!

Вестберг, прозни писац, суптилни је иноватор у истраживању и најситнијих психолошких одлика личности. Њега занима оно особено нордијско питање, шта то још поједином људском бићу, јединки, недостаје чак и у приликама кад наоко све поседује. Стога, на страницама његове прозе нећемо наћи описе социјалне беде. Ни погубелне љубави у сиромашним четвртима. Ни недостижне жене, нити пак унижене мушкарце. Чак ни голи секс као оно најбитније!

Слободно би се могло рећи да се Вестберг бави прототиповима личности једног богатог, безбедног (у социјалном погледу) друштва. Ово је најочитије у трилогији из савременог стокхолмског живота (романи „Ваздушни кабез“, „Водени замак“ и „Земљин месец“), написаној последњих пет-шест година. Дакле, у позадини „вечне тријаде“, три прастара елемента („ваздух“, „вода“, „земља“), писац испитује и прати животописе своје три одабране књижевне судбине. Јан Бекман (с којим многи идентификују самог аутора) запослен је на аеродрому, као контролор лета. Његова полусестра, Гертруда, с којом је Јан у брачној вези, научник је у Академији наука. Цени друга Јанова љубав, је правница, исто страног порекла. Све троје станују у богатим градским четвртима. Говоре учено, афористички, отмено али и веома слободно, отворено. Међутим, сврха Вестбергових романа није у томе да раскринка било коју од ове три личности, да јој напакости, да је учини мање успешном. Он не гради класични љубавни троугао с вечитом, напетом борбом за елиминацију „оног вечитог трећег“. Вестберг користи све три позиције да из њих извуче синтезу, да анализира саму „бит љубави“. Његови љубавници не скривају своје међусобне односе пред „оним трећим“, нити осећају грех због тога, баш као што се не стиде било ког облика љубавног чина. Они су све своје тајне поверили једно другом (све троје), и нема супарништва. По тој психолошкој равни клизи време, и догађаји романа. Иако посве слободни, они су у мртвој тачци која захтева било какво разрешење. Коначну одлуку о свему, ипак, донеће готово истовремено обе жене, полазећи, свака својим, одвојеним путем, који пружа још какву наду, или барем тајну.

Код Вестберга, тог некадашњег вундеркинда, фасцинира одсуство сваког инфатилизма и поетизација једног љубавног романа. Његове личности су у пуној зрелости тридесетих година; интелектуално сасвим дограђене, и разбо-

рите, оне говоре о свему што их се тиче без труни хипокризије, па чак и ономе што би и најсмелији писац замаглио описом, хумором или пренео у слике тзв. „тока свести“. Питање избора и држања отворених очију важније је код њих од осећања. И за шведског писца толика отвореност и рационалност у изразу својеврсна је новост, као и тежина најдубљег спознавања егзистенције, истргнутости, на којој писац инсистира: да нико никоме у љубави не може бити први, или пак неизбежни поседник. То право остављено је, можда, тек сивилу досаде, смрти!

✱

Београдска књижевна чаршија има своја сретништа око теразијских подземних пролаза са покретним степеништима. Стокхолмска Свеаевеген. Овај „проспект“ (назвали би га Лењинграђани) дотиче некадање чувено шеталиште (и штацију) проститутки Кунгсгатан (видети истоимени роман Ивара Ло—Јохансона), док се другим крајем губи у Хага парку, куда је скитао, и опијао се млади Стриндберг. Ту су издавачке куће, редакције, галерије, велике књижаре, алеје паркова, италијански, чешки, кинески ресторани. Свеа је митолошка заштитница Швеђана, а „Бониер“ послодавац Теодору Калифатидесу (уреднику Бониер Литерар Магазина). Средовечни Пелопонежанин прочуо се својом аутобиографском прозом „Странци“, написаној на шведском. Песме су му, испеване такође на туђим језику, осредње. И проза, кратких, сечених реченица које тек савладавају туђу граматику и филозофију, у другој прилици не би изазвала већи (књижевни) интерес да Швеђани нису изузетно наклоњени социјалним проблемима и „томе како их (се) решити“. Ту је разумљиво и радозналост, сасвим природна, једног малог нација који је вазда учио туђе језике, енглески и немачки понајвише, како је један странац успео да савлада све нијансе његовог властитог говора. Наратор романа, Али, следи Стокхолмом групу Грка разних доба старости, различитих занимања, исте судбине. Они су мануелни радници у трбуху града, његови послужитељи, болничари чистачи. Никог од њих легендарна и богата савремена земља не асимилује, никог осим, чини се самог „наратора“, који се задржао у Стокхолму још да исприча Швеђанима „какви су“. У неколико претходних књига Калифатидес је исцрпео тему свог детињства. Колико ће још интересовати Швеђане шта о њима мисли један Грк! Шта се десило потом, Али?

✱

Ирбен Греније, свештеник из Лурда, опчинитељ Мајке од Анђела, десетине опатица и на стотине других, „невиних“ људи — изванредним филмом Кена Расела, „Демони“, посто је јунак и јеретик и овог доба. Али тек ко чита „Снове о ружама и огњу“ Ејвинда Јонсона (преведене и код нас) осетиће у потпуности колико бесмислена оптужба, осуда и апсурдно уништење Недужног дотичу и најкрж-

љавију, и наоко најинертнију, клицу разума. То, у почетку непробуђено човечанство, у овој мајсторској прози представља неми посматрач злочина над слободом, мали безначајни и рекло би се случајно ту присутни сесор Данијел Друен. Али причајући полагаано, и једва отесано причу о себи, о порођајима своје бројне дечурлије, о обавезним навраћањима до локалног састајалишта, крчмице „Код златне кокошке“, о томе шта је имао тамо част чути, осећао или морао да прећути, о свом свакодневном ушмркивању дашка ваздуха, он величанствено мултиплицира једну језиву причу, коју ће увис, заувек понети буктиња средњовековне ломаче. И све његове речи су нити ткива страха, једног оживљеног времена мрака и покорности кад су још постојали истински чудотворци љубави. Истовремено, све је тако парализујуће стварно и невероватно, као живот сам. Никад се толико не жале срушени бедеми, него кад их чува и брани овај мушкарац „који воли жену“ — до огња што ће му прострујати лицем, душом, као опомена за сва доба, као што ће, ево, сада његово име прострујати нашим грлом, нашим спасењем: Ирбен Греније!

То је све што бих забележио под искрама приповести и у њеном магнетизму приповедања, одустајући од свих пројашњавања и анализа. Не име писца (које ми онда није нешта говорило), већ његова књига, из које се просипао жар, навела ме је да га потражим. Књига љубави (најзад једна књига љубави). Телефоном смо се договорили за састанак иза викенда. Међутим, већ у понедељак, повучени Јонсон је поново одложио састанак, овог пута након два или три месеца, све док не доврши започету књигу. Као што код нас све књиге излазе за сајам књига, тако у Шведској о Божићу, кад се оне, уствари највише и купују!

Само годину дана раније, овогодишњи лауреати Нобелове премије, Јонсон и Мартинсон, сасвим је сигурно — нису ни помињани чак ни као могући кандидати за ову највишу почаст. Дискредитовало их је, најпре, то што су Швеђани, дакле из земље која додељује награду. А познато је колико су пута стигле замерке са разних страна што награда пречесто неоправдано остаје „код куће“. Дакле, награда је морала да се „штеди“ за неку „недвосмислену“ прилику. Уз то, још је био жив последњи шведски нобеловац, Пер Леркерквист, далеко најсупериорнији шведски романописац; било би грех било кога другог равнати с њим. Осим тога, обојица кандидата премашавала су ону старосну границу (до 70 година) која је један од битних услова при награђивању. И најзад, општу популарност, чак и код самих писаца, и далеко снажнији контакт са читаоцима, у поезији, уживао је рецимо Гунар Екелоф него један Х. Мартинсон. Слично и у прози, Ивар Ло—Јохансон или недавно преминули Вилхелм Моберг („Емигранти“) претпостављани су Е. Јонсону. Тако, без опште одушевљења око „мог“ изабраног писца, и са препорукама његових блиских пријатеља, „који га дуго година нису видели“, потражио сам скривеног аутора једне од мојих најдражих и најужбуд

љивијих књига. Али тихи и некомуникативни Јонсон (по чему је сасвим налик на нашег Андрића) остао је доследан своје усамљеничком позиву писца, веран једино ненарушивој моћи концентрације и стварања.

Ејвинд Јонсон (74) прошао је животни и уметнички пут попут већине својих књижевних вршњака: странствујући. Поникли у малим и забитим засеоцима Лапоније, Даларне или долазећи са „северног југа“, из околине Малмеа и Гетеборга, редовно из сиротих, пролетерских породица, ти оштровиди и бунтовни младићи, природно је, најпре осетили су на плећима неминовни и тежак физички рад, беду, експлоатацију и ратне трзавице. Тада Шведска ни издалека није могла да им обећа садашње опште животне прилике. Стога су њихови идеали, како на једном месту каже Јонсон, очас смењивали са истинским болом и тежњом ка смрти. У четвртој години, Јонсон прелази из „пустошног“ родитељског дома у Норботену — под туђе старатељство. Са непуних четрнаест видимо га већ засуканих рукава у стругари, потом на циглани, крај пруге као помоћника возовође, затим као продавца шећерлема, најзад механичара у путујућем биоскопу. Права биографија неког америчког писца! У деветнаестој некако стиже у Стокхолм. Глад, потуцање и сваковрсна неизвесност само се налаваљају. Међутим, убрзо се упознаје с Густавом Хендевин — Ериксонном, који га уводи у књижевни живот; упознаје истомишљенике и оне друге, сарађује у часописима. То је време књижевних група. (Мартинсонова се звала „Петорица“, Јонсонова „Зелени“ итд.). Јонсон изненада напушта Шведску, путује у Немачку, затим у Француску (где би иначе?) у којој се осећа врење најновијих књижевних праваца, дадаизма, надреализма, и нарочито рађање нове англосаксонске књижевности под француским окриљем. (Ту је написао чак и један роман на француском — „Град светлости“). Ипак, након шест париских година, враћа се свом поднебљу и свим језику, кад почиње, уствари, и његова права, зрела етапа књижевног стваралаштва.

Јонсон пише брзо, незајажљиво, а опет мудро и с највишим интелектуалним квалитетима. Своју прву књигу, „Четири странца“ (1924), написао је само за четрнаест дана. Његова библиографија броји више од четрнаест важнијих наслова. Досда је највише превођен, поред скандинавских, на енглески језик. Поред романа „Снови о ружама и огњу“, „Време његове милости“, „Збогом самоћи“, „Крилон“ (у ком још и пре другог светског рата указује на опасност од нацизма) и уз „Тиманове“, „Сећања“, „Опроштаја са Хамлетом“, „Бобинака“, као и бројних новела, најопсежније и најамбициозније Јонсоново дело је тетралогија о дечаку — младићу Олофу Персону. Код нас су штампана два њена дела под насловом „Олоф се смијешти животу“, Загреб 1957. г. У њој есклузивним стилем писац демонстрира и евоцира целокупну своју уметничку „предисторију“, накрцану живим и пресним аутобиографским детаљима стварности коју је тако дуго једино и познавао.

Преплићући неколико планова свог приповедања, Јонсон успева да досегне митску снагу Генеза, великих прича опортности и горчина искуства, прожетог дубоким метафизичким страховањима, али и величанственим хумором који све то поднебљује и превазилази.

Било да пише тзв. **социјалну**, као у почецима свог књижевног стварања, или касније, „експерименталну или преакадемску“ литературу, Јонсон свом читаоцу редовно приноси неутешне слике, хронике непребола и изватке натуралистичких (личних) доживљаја, или још шире, неискупиве поразе и сломљене судбине у времену. Његова реченица је иронично кривудава, скидана, „монтажна“, и као таква пуна информација и набоја попут храпавог дисања радника док се хрва са балваном или крклања праведника пред дијаболничним маскама судаца. Част и рад су најистинитији људски доживљаји, али подстицаји незамењиве човекове одисеје бивања могу да буду и повраћање пред испразношћу, бедом па чак и пред сопственим омрзнутим ликом у огледалу — ако стоји на путу нечијој слободи и љубави. То што говори овај несвакидашњи уметник, и мајстор речи, немогуће је препричати; он сам шапће, час љупко а час попут клобука пакла, с чудесним избором судбине, отпора и борбе, које би ваљале мери за носа сваког од нас.

✱

Гун Бергман, преводилац Андрића и незавршене антологије југословенске поезије на шведском, погинула је пре две или три године, на путу за Херцег Нови, у саобраћајној несрећи. Истог дана, сликар Лазар Димитријевић посветио јој је песму, класичног метра. Тиху. Студирајући код ње славистику, научио је колико је она ценила ову врсту поезије. Од како знам Димитријевића, с почетка шездесетих, још из његових београдских дана, представљао је, бар за мене, једну изузетну „обредну особу“. Више него било који други сликар у тесном клубу — кафетерији Академије носио је собом сјај ритуалног грађевинског манира, држања, приче. Касније сам чуо и његову музику, упознао свештеничку педантност. Обредне су и његове „асоцијативне“ слике, изложбе, дуга, распричана писма, обредна је његова „класична“ гитара, опијеност фрескама, њиховим полеђинама, Шпанијом, обредни су „папири“ на столу (пипци шведске администрације) крај корице и мртва скорелог хлеба, прстење, брада, вино, телефон. Једно старо присуство, вечни глас хора свих обреда или тек једног неисказаног, осуњаног зида у Битољу, у детињству, или можда струј преувеличане усне јутарњег нордијског сунца које га режњевима дана насељава. Обредно пуца копча на великој службеничкој, кожној ташни, и у њеном зеву, попут перајастих риба, исправљају се, комешају и долазе ваздуху странице и стране једног дугогодишњег обреда. Избијајући већ десет година „на северној страни“, уметник Димитрије-

ПОВРАЋА
ОКТОБРА

вић је верујем „најсоцијативнији“ сведок, саучесник и исповедник чудесних (за мене, који их читам) и најсвакодневнијих хроника (за њега) на стотине наших расејаних људи. Неписмени, криминалци, ратна сирочад, залутали, варалице, лажне манекенке, терористи, сналажљивци, нимфоманке, неупућени — сви који су се обрели на тлу овог „реда и стандарда“ а коме је наомиљеније име „Хаос“, мајсторски, и по први пут, су забележени. Рукопис је још необјављен, али то није разлог да се не покаже како ће можда баш ова књига у нашој литератури најзад отпочети обред конфесије новог прокушаног и наученог језика. Заувек ту-ђег!